

Az MTA új doktori szabályzatának néhány kritikus pontja

1995. július 21-én jelent meg az MTA új doktori szabályzata és az annak mellékletét képező ideiglenes szabályzat. Az új doktori szabályzat a jövőre nézve doktori szigorlatok eredményes letétele és doktori értekezés sikeres megvédése alapján az egyetemek által adott doktori, ill. PhD tudományos fokozat figyelembevételével megszüntette az MTA által kandidátusi és doktori eljárás keretében odaitélt két akadémiai tudományos fokozatot. Ezt figyelembe véve az új szabályzat alapján az MTA a tudomány doktora tudományos fokozat (Dr. Sc.) helyett az MTA doktora (Dsc.) címet adományozza. A folyamatban lévő kandidátusi és doktori kérelmeket lényegében a régi szabályok szerint kell elintézni.

A doktori szabályzatot négy területen látom neuralgikusnak. Az egyik az ún. habitusvizsgálat, a másik az érdemi kérdésekben fennálló titkos szavazás, a harmadik pedig, hogy a doktori eljárásban hozott intézkedést semmilyen határidő nem köti, míg végül a negyedik az, hogy a doktori eljárásban hozott döntésekben semmilyen külső jellegű jogorvoslatnak nincs helye.

A *habitusvizsgálat* vonatkozásában erősen kifogásolható az a kitétel, hogy állásfoglalásának kialakítása során sem a bizottság, sem az osztály a kérelmező értekezését részleteiben nem vizsgálja. A részletes vizsgálat csupán a jelölt előzetes tudományos munkásságát fogja át, ott is azt nézi, hogy mennyi publikációja jelent meg belföldön és külföldön az egyetemi doktori (PhD) tudományos fokozatának megszerzése óta, továbbá azt, hogy milyen a belföldi és külföldi hivatkozási indexe.

E téren az problematikus, hogy egyrészt számos olyan kutató van, aki hosszú ideig érleli a munkáját, és egyszerre publikálja annak eredményeit, de részletekben nem teszi meg azt. Másrészt vannak olyan kutatási témák, amelyek egyes elemei nem vagy csak erőltetetten különíthetők el egymástól, vagy pedig azért nem érdemes a részeredményeket közzé tenni, mivel azok felhasználásával a végső eredményt mások vonják le, miközben megkímélik magukat a kutatás fáradságos munkájától. Ez is jelentősen közrehat abban, hogy például a német jogterületen a magántanári habilitációs értekezéseken a habilitásra törekvő doktorok évekig dolgoznak anélkül, hogy témájuk részeredményeiből bármit is közreadnának. De olyan szubjektív személyi körülmények is fennforoghatnak, hogy valaki a doktori fokozat megszerzése után — vagy közben — átáll gyakorlati tevékenységre és az ottani tapasztalatait gyűjti össze és szintetizálja. A külföldi hivatkozások hiánya gyakran arra is visszavezethető, hogy bár a jelölt mögött igen komoly tudományos munkásság áll, kutatási témája olyan, amely nem vált ki külföldön jelentősebb visszhangot. Ilyen témák pl. a magyar társadalom

egyedülálló szociológiai, gazdasági és lokális jellegű általános történelmi, kultúr- és művészettörténelmi, valamint jogtudományi kérdései.

A jog és a jogtudomány 40 éves szocialista időszakának pangása után nekünk kell a nemzeti jogot a fejlett nyugatihoz, EU-csatlakozási törekvéseink következtében pedig különösen az európai uniós joghoz hozzáigazítani. Ezért a magyar jogtudósoknak a magyar jog fejlesztése érdekében tudományosan is elemeznie és felhasználnia kell a külföldi jogot. Ebből azonban nem következik az, hogy a külföldi jogtudományt e feldolgozásokra hivatkozásszerűen reagálják. Ezért a doktori vitára bocsátásnál abban az esetben, ha a kérelmezőnek az egyetemi doktori tudományos fokozat elnyerése óta nincsen kellő számú tudományos publikációja vagy ha kevés az erre vonatkozó hivatkozás, a benyújtott munkát az osztálynak — szükség esetén — előbíráló(k) bevonásával részleteiben is meg kellene vizsgálnia, és ha az megfelel azoknak a formai és alapvető tartalmi követelményeknek, amelyeket az adott szakma általában elvár, a doktori eljárásra bocsátást nem szabadna visszautasítani, hanem azt kötelező lenne megindítani.

A doktori eljárásban szokásos jelenlegi titkos szavazási rendszert azért látjuk problematikusnak, mert melegeggyá lehet akár az irigységre, akár a barátságra, akár a tudományos és politikai hovatartozásra alapuló szubjektív megítélésnek, pozitív vagy negatív diszkriminációnak. Jelentősen növeli ezt a veszélyt, hogy a kialakult gyakorlat szerint — bár ezt a szabályzat az osztályülések és a bizottságok vonatkozásában nem írja elő — a határozatok meghozatala mégis titkos szavazással történik. Az ebből fakadó szubjektívizmust pedig akkor lehetne elkerülni, ha a szabályzat a zárt tanácskozáson történő olyan nyílt szavazást írta elő, amelyben mindenki a saját 0—1—2—3 értékű szavazatát röviden jegyzőkönyvben foglalva indokolni lenne köteles. A jegyzőkönyvnek ez a része zárt borítékolásra kerülne, amelyet csak jogorvoslat esetén az ügyrendi bizottság hivatali titokként kezelve bonthatna fel. (Az is vitatható, hogy a jogorvoslat tekintetében az ügyrendi bizottság az első és egyúttal a végső fórum.)

A szabályzat mind a közigazgatási, mind pedig a bírósági szervek előtti további *jogorvoslati eljárást* elszegi. Ez következik egyfelől az akadémiai törvény által az MTA-nak biztosított köztestületi autonómiából, másfelől pedig abból, hogy a tudományos kérdések sajátos elbírálására is csak az Akadémia által felállított elbíráló bizottságok lehetnek illetékesek. Mindezt figyelembe véve a doktori eljárásokkal kapcsolatos vitás kérdések megnyugtató pártatlan elbírálása amellett szólna, ha az ügyrendi bizottságtól — amely mégis csak a Doktori Tanács bizottsága — az Akadémia elnökéhez, illetve a hivatala mellett felállítandó, a vitás kérdések elbírálására hivatott általános döntőbizottsághoz lehetne fordulni.

A szabályzat szól arról, hogy a *doktori eljárásban* az államigazgatási eljárás általános szabályai nem alkalmazhatók. Ez azzal megindokolható, hogy a főszabályként egyszemélyi ügyintézésre alapozott közigazgatási eljárásra vonatkozó viszonylag szoros határidők nem alkalmazhatók, mivel a doktori eljárásban a főszabály a *testületi eljárás*, amely sokkal lassúbb, különösen akkor, ha a testületi ülést taglétszám hiányában meg kell ismételni. Az viszont a szabályzat hiányossága, hogy az ügyintézésre és annak menetére semmilyen *határidőt* nem állapít meg. Így a hivatal szelektál az egyes ügyeknek a megfelelő testületek elé vitele tekintetében. Egyeseket az átlagosnál gyorsabban, másokat viszont az átlagosnál lassabban — esetleg hosszú ideig el is fektetve — terjeszthet a megfelelő fórum elé.

Egy sikeresen befutott védés és a kijelölt bírálóbizottság által nagy pontszámmal elfogadott értekezés esetében is előfordul, hogy az illetékes osztály, illetőleg annak bizottsága negatív döntést hoz. Erre két okból is sor kerülhet. Egyrészt azért, mert az osztály bizottsága úgy látja, hogy a bírálóbizottság indokolatlanul pozitívan ítélte meg a jelölt teljesítményét, másrészt pedig azért, mert az osztálybizottság elfogult a jelölttel szemben, és ezért bírálja felül negatívan a bírálóbizottságot. Az is lehet, hogy mind a két körülmény együttesen forog fenn. Az ilyen visszás helyzetek elkerülésének egyik eszköze a már tárgyalt indokolással egybekötött

és zárt borítékban elhelyezett testületi nyílt szavazás lehet. Megoldást jelentene az is, ha a doktori értekezést legalább 40 példányban a téma szerint illetékes egyetemi, főiskolai és tudományos intézetek könyvtáraiban, a megyei könyvtárakban és a két országos gyűjtőkönyvtárban (Országos Széchényi Könyvtár és a debreceni KLTE könyvtára) is el kellene helyezni az MTA Könyvtárán, társadalomtudományok esetében pedig még az Országgyűlési Könyvtáron kívül. Az értekezések ilyen széles körű nyilvánossá tétele ugyancsak az objektivitást erősítené, mert egy szélesebb tudományos közvéleményi nyomás lehetőségét teremtené meg.

Visszatérve még a doktori eljárás megindításának jelenlegi szabályaira, problematikusak az *interdiszciplináris, a társszerzős értekezések és a hazai szakértői hiány miatt nem elbíráható értekezésekre* vonatkozó előírások.

Kezdve a sort az interdiszciplináris jellegű értekezésekkel, a szabályzat *lehetőséget ad* arra, hogy a Doktori Tanács eseti szakértői bizottságot hozzon létre. Az interdiszciplináris bizottság létrehozása ilyen esetben is a Doktori Tanács diszkrecionális jogköre. Emiatt többször előfordult már, hogy kompetenciaféltes alapján egyes osztályok és bizottságok akkor is magukhoz ragadták az elbírálást, amikor az interdiszciplináris eseti bizottság felállításának helye lett volna. Ha az ilyen esetekre a Doktori Tanácsot a Szabályzatból fakadó *norma kötné*, vagyis ha annak feltételei fennállnak, *köteles lenne* interdiszciplináris bizottságot létrehozni. Ez körütekintőbb elbírálásra ösztönözné. Ebben az esetben ugyanis e mulasztása az Ügyrendi Bizottság előtt sikerrel volna megtámadható. Az interdiszciplináris értekezések eseti bizottsági előterjesztésével kapcsolatban indokolatlan az a megszorítás is, miszerint ilyen esetben a nem interdiszciplináris két előterjesztővel szemben az előterjesztésre maximum három szakértő, ill. bizottsági tag jelölhető ki és referálhat. A körütekintő és minden vonatkozásban tárgyyszerű elbírálás amellet szólna, hogy az interdiszciplináris ügyeknek annyi előterjesztőjük lehessen, ahány tudományágot az értekezés érdemileg érint.

A másik vitatható szabályzati rendezés a *társszerzőség* kérdése. Társszerzőség esetén a közös teljesítménnyel, illetve közösen elkészített művel doktori címre aspirálóknak a mű létrehozásában való közreműködésük arányát meg kell jelölniük. Ezt az előírást főszabályképpen elfogadni helyes, abszolutizálni és ez alól kivételre lehetőséget nem adni azonban helytelen. Márpedig ezt teszi az a további előírás, miszerint osztatlan teljesítmény alapján, vagy ha a részesedés aránya nem tisztázott, a doktori címet odaítélni nem szabad. Számos olyan együtt írt és együtt kikutatott értekezés, ill. együtt elért tudományos eredmény van, ahol a közreműködők, és a társszerzők munkája nem választható el egymástól, ahol az egyik (vagy egyesek) közreműködő nélkül a másik (a többiek) eredménye nem jöhet létre. Tipikus példája ennek az olyan orvosbiológiai kutatás, ahol a közreműködő biomérnök kísérlettervezése és a kísérleti eszközök megépítése, valamint az eredmények mérése nélkül a kutatási eredmény nem születhetett volna meg. De olyan közös írásokkal és kutatásokkal is lehet találkozni, amelyeknél a közreműködők szinte mindent együtt csinálnak. Együtt gondolkoznak, együtt kísérleteznek vagy kutatnak és együtt is fogalmaznak. Ilyen esetekben a szétválasztás és a részesedési arányok keresése mesterkélt. Emiatt a doktori cím odaítélésétől elzárkózni azon résztvevő vagy résztvevők esetében, akik ennek előfeltételeivel rendelkeznek, méltánytalan. Ezért indokolt lenne a részesedési arány tisztázhatatlansága esetén a résztvevők egyező nyilatkozatát elfogadni, ez irányú egyező nyilatkozat hiányában pedig az egyenlő arányú részesedést vélelmezni (*presumptio iuris*).

A harmadik problematikus eset az, amikor az MTA tudományos osztályainak illetékesség kizárása miatt a Doktori Tanács által lefolytatott egyeztető eljárás eredménytelensége esetén az értekezés doktori eljárásra bocsátását meg kell tagadni. Elképzelhető, hogy ennek oka a magyar tudománytagolás bizonyos fokú lemaradása. Ezért ilyen esetekben helyes lenne, ha a Doktori Tanács szakértőként nemzetközi vagy más országbeli tudományos testületet, ill. intézményt is meghallgatna és a tudományos osztályoktól magához vonná az ügyet.

Végezetül még az érdemi kifogást érintve szükségesnek látjuk megvizsgálni a *szakmai kifogás* előterjesztésének kérdését. Erre vonatkozóan a szabályzat a következőket mondja: „A nyilvános vitára bocsátott művel, illetőleg az abban foglalt tudományos tétellel szemben megfelelő érveléssel... bárki szakmai kifogást támaszthat. Ha a bírálóbizottság tagjának fenntartása van az elbírálás tárgyát képező tudományos eredményekkel kapcsolatban, azt érdemi kifogásként tartozik legkésőbb a nyilvános vitában írásban előterjeszteni. A nyilvános vita után érdemi kifogás nem terjeszthető elő.” (42. pont.) Ennek a szabálynak a jelentőségét különösen az adja meg, hogy évtizedeken keresztül lehetőség volt arra, hogy mind a doktori, mind a kandidátusi védéseknél a bírálóbizottságot a jelölt számára kedvezően jelöljék ki. A jelölttel szemben álló tudományos vagy politikai, illetve tudománypolitikai irányzat vagy egyszerűen a jelölt ellenfelei viszont szakbizottsági tagként utólag felszólalva úgy hangolták a bizottságot, hogy a titkos szavazás során negatív szavazatot, vagy pedig az ügyet sem pozitív, sem negatív irányban eldönteni nem alkalmas szavazati arány szülessen. Ilyenkor a Doktori Tanács, ill. a TMB visszaküldte az ügyet újabb szavazásra a szakbizottsághoz. Ennek során az egyes „lobby”-csoportok között nemegyszer évekig tartó kötélfűzés folyt. Mínderre figyelemmel a fent idézett előírás megszorító értelmezését tartjuk helyesnek. Egy ilyen megszorító értelmezés szerint sem az osztályülésen, sem a tudományos bizottságban annak a bírálóbizottságban részt nem vett tagja sem terjeszthet elő a nyilvános vita után érdemi kifogást. Természetesen egy ilyen megszorító értelmezésnek is van hátránya, nevezetesen fennáll a veszélye annak, hogy kapcsolatok révén a jelöltnek sikerül egy kedvező bírálóbizottságot megszervezni. Ilyen esetben helyénvaló lehet az utólagos felszólalás a tudományos bizottságban. Mégis, erre csak az esetben volna helyes lehetőséget adni, ill. a megszorító helyett a kiterjesztő értelmezést biztosítani, ha a bírálóbizottság állásfoglalása felett az osztályülésen, ill. a tudományos bizottságban a már kifejtett módon zárt borítékolású és indokolandó nyílt szavazás bevezetésre kerülne.

Mindaz, amit itt a Doktori Szabályzat és az új doktori eljárás kritikája kapcsán leírtunk, vonatkozik az ideiglenes szabályzatra és az annak alapján még a régi rendszer alapján folyó doktori és kandidátusi eljárásokra is. Ezt megalapozza az ideiglenes szabályzatnak az a kitétele (57. pont), hogy minden olyan kérdésben, amelyről az ideiglenes szabályzat nem rendelkezik, az MTA Doktori Szabályzatát kell alkalmazni.

Prugberger Tamás